

Edebâli Zâviyesi'nin mescid - tevhidhânesinin içinden bir görünüş - Bilecik

lır; kuzey ve doğu yönlerine birer küçük pencerenin yerleştirdiği duvarlardan kubbeye geçiş prizmatik üçgenlerden oluşan bir kuşakla sağlanmıştır.

Aslında zâviyenin bunlardan başka, arsasının batı kesiminde yer alan ve yakındaki Orhan Gazi Camii'nin müstakil bodur minaresine bitişen büyükçe bir binası daha bulunmaktaydı. Bağdâdî duvarlı, ahşap çatılı olan ve harem, selâmlık, misafirhane, derviş odaları, mutfak, kiler gibi zâviye birimlerini barındırdığı anlaşılan bu bina günümüzde tamamen ortadan kalkmış durumdadır. Nitekim mevcut bina ve türbeler de Cumhuriyet'in ilk yıllarında kendi haline bırakıldığından harap olmuş, halen ortadan kalkmış kısımların keresteleri şehirdeki bazı camilerin tamirinde kullanılmış, zâviye de daha sonra tamir edilmiştir.

Edebâli Zâviyesi, büyük çoğunluğu tarihe karışmış olan erken Osmanlı devrine ait ahî zâviyelerinin, kısmen de olsa günümüze intikal edebilmiş ve özgün tasarımını koruyabilmiş nâdir örneklerindedir. Türbe ile ibadete ve ikamete mahsus birimlerin aynı kitle içinde yer almasıyla, ekserisi dinî mimari ile sivil mimarinin birlikteliğini sergileyen Türk-İslâm tarikat yapılarının karakteristik bir özelliğini yansıtmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayverdi, *Osmanlı Mimârîsi*, I, 35-36; *Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1977, II, 69-71.

M. BAHA TANMAN

EDEBİYAT

Kelime ve kavram olarak Türkçe'de Tanzimat'tan sonra kullanılmaya başlanmış veya bu tarihten sonra gittikçe yaygınlaşmıştır. Bu döneme kadar aynı ya-

hut biraz daha farklı anlamda edeb kelimesi kullanılmaktaydı. Ancak divan edebiyatı hemen tamamen nazımdan ibaret olduğundan edebden ziyade aynı mânayı karşılayan **şîir** kelimesi tercih edilmekteydi. 1860'lardan sonra yaygınlaşan edebiyat kelimesi, bu yıllarda çeşitli bilim alanları için Fransızca'dan tercüme yoluyla Osmanlıca'ya kazandırılan terimlerle (lisâniyat, arziyat, rûhiyat vb.) aynı yapıda olduğunu düşündürmektedir. Buna göre edebiyat kelimesinin Fransızca **littérature** veya **belles lettres** karşılığı olarak uydurulduğu tahmin edilebilir. O zamana kadar Arapça'da bu anlamda kullanılmış böyle bir türevin bulunmaması da bu tahmini doğrulamaktadır.

Türk edebiyatının Tanzimat'tan sonra Batı'ya yönelmesiyle edebiyat kelimesi de Batı dillerinde ve özellikle Fransızca'daki mânalarına paralel olarak günümüze kadar az çok değişik nüanslar kazanmıştır (kelime ve kavramın Tanzimat'tan önce ve sonraki meseleleriyle ilgili olarak bk. Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 1-18).

Edebiyat, bir coğrafya veya milletin (Avrupa edebiyatı, Türk edebiyatı), bir devrin (Ortaçağ Fransız edebiyatı, Cumhuriyet devri edebiyatı), bir sanat veya edebiyat mektebinin (klasik edebiyat, Servet-i Fünun edebiyatı) edebî mahsullerinin bütününe verilen isimdir. Batı'da **literatür** kelimesi aynı zamanda, genel olarak herhangi bir alanda yazılmış eserlerin bütünü için kullanılmaktaysa da Türkçe'de edebiyat bu anlamda yaygın değildir. Onun yerine Türkçe'de de literatür kelimesi tercih edilmektedir (tıp literatürü, hukuk literatürü gibi).

Edebiyatın Batı dillerindeki karşılığında yazı kavramı mevcuttur. Böylece ilk bakışta edebiyatın yazılı metinleri çağrıştırdığı muhakkaktır. Bununla beraber yazının bilinmediği çağlarda destanların ve her devirde yazıya geçmemiş edebî mahsullerin bulunduğu düşünü- lerek bir şifahî (sözlü) edebiyatın varlığı da kabul edilmiştir.

Batı'da güzel sanatlarla ilgili teorik konular geliştikçe edebiyat da bu sanatlardan biri olarak benimsenmiş, böylece edebiyatın diğer güzel sanatlarla ortak estetik prensipleri paylaştığına dikkat çekilmiştir. Buna göre her edebî eserin aynı zamanda bir sanat eseri olmasıyla, içlem - kaplam (tazammun - şümül) ilişkileri göz önüne alınarak sanatın tarifi, kaynağı, gayesi, din, ahlâk, felsefe, top-

lum vb. alanlarla ilgisi gibi problemler edebiyatın da problemleri olmuştur. Batı estetiğinde Hegel'in disiplinli bir program haline getirdiği güzel sanatlar plastik (mimari, heykel, resim ve dekoratif sanatlar), fonetik (müsiki) ve söz sanatı (edebiyat) olmak üzere üç grupta beş sanat olarak sistemleşmiştir. Bu beş sanat bäsitten karmaşığa, müşahhasan mücerrede, maddeden mânaya, faydalıdan güzele doğru sıralandığı takdirde edebiyat her zaman zirvede görülür. Edebiyat hiçbir maddî malzemeye, alete, mekâna bağlı olmayan, tamamıyla zihni bir sanattır. Duygu, düşünce ve hayalleri diğer sanatların ancak yoruma bağlı sembollerle ifade etmesine karşılık edebiyat maddî dünya intibalarından şuur, şuur altı, mistik ve metafizik boyutlara kadar insanî olan her şeyi apaçık veya alegorik - sembolik şekilde ifadeye muktedirdir.

Edebiyat, diğer sanatlara oranla bu gücünü ve zenginliğini kullandığı malzemenin "söz" olmasına borçludur. Aynı zamanda günlük hayatın anlaşma vasıtası olan dil, insanlık tarihi boyunca diğer güzel sanatların kullandığı malzemelerle mukayese edilemeyecek seviyede büyük bir gelişme göstermiştir. Bütün kelime, terim, tabir, argo, özel meslek dilleri gibi sözlük çerçevesindeki zenginleşmenin dışında mecazlarla ve sanatkarların şahsî tasarruflarıyla âdeta sınırsız bir büyüme gösteren dil bu gelişmesini hâlâ devam ettirmektedir. Ancak günlük konuşmada ve diğer alanlarda kullanılan dille edebî dil birbirinden oldukça farklıdır. Günlük dil en yalın ve doğrudan bir anlatımı gerektirirken edebî dil mecazi ve sembolik bir tecrit istikametinde gelişir. Bu husus günlük hayatta mecazların, edebî eserde de yalın ifadenin kullanılmayacağı mânasına gelmez. Yalnız kelimelerin sözlük anlamları edebî metinde birtakım sapmalara uğrar. Yazarın edebî bir eser meydana getirme gayesi ve gayretiyle dile tasarruf etmesi bir ölçü olabilir. Ancak böyle bir gayret olmaksızın hazırlanmış bir siyasî nutkun veya bir mektubun zamanla edebî bir değer kazanması bu ölçünün de yeterli olmadığını göstermektedir. Halk dilinde "edebiyat yapmak" deyimiyile sözlük dilinin edebiyattaki sapması yani üslûp haline gelmesi, biraz da sanat ve edebiyat zevki teşekkül etmiş kişilerin sezgi ve tecrübelerini ilgilendirmektedir.

Edebî eser, herhangi bir aracıya gerek olmaksızın orijinal yapısıyla her seviyeden okuyucusuna doğrudan doğru-

ya ulaşabilen tek sanattır. Bunu da kullandığı malzemenin söz olmasına borçludur. Diğer sanat alanlarında eserler hemen daima tektir ve onu seyretmek-dinlemek için o tek nüsha ile karşı karşıya gelmekten başka yol yoktur. Edebî eser ise yazarının meydana getirdiği orijinal şekliyle her zaman okuyucusuna ulaşabilmektedir.

Her soyut kavram gibi edebiyatın tarifinde de ihtilâflar, farklar vardır. Bununla beraber genel olarak şu ortak tarif benimsenebilir: Edebiyat duygu, düşünce ve hayallerin okuyucuda heyecan, hayranlık ve estetik zevk uyandıracak şekilde sözle ifade edilmesidir sanatıdır.

Bugün çok zengin ve karmaşık türler gösteren edebiyatta, esasta nazım ve nesir olmak üzere şekle dayanan iki temel yapı vardır. İlk edebî metinlerin bütün dünya edebiyatlarında nazım olduğu kabul edilmiş bir gerçektir. Her milletin ve kavmin bilinen en eski edebî mahsulleri destanlardır. Bunlar da genel anlamıyla nazım karakterindedir. Ayrıca Batı edebiyatında klasik devir büyük nisbette nazım üzerine kurulmuştur. Türk edebiyatında da Tanzimat'a kadar lirik olsun hikemî veya didaktik olsun, her konuda ve değişik türlerde verilmiş edebî mahsullerin hemen tamamına yakın kısmı için nazım demek yanlış olmaz. Edebî eser karakterinde olmak şartıyla adına inşa denilen nesir tarzında bile özel sentaksı, secileri ve edebî sanatlarıyla şiirin nizamı hâkimdir.

Bazan şekil, fakat çok defa teknik, konu ve muhteva farklılıkları edebiyatta türlerin doğmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Batı edebiyatında genel olarak nazma dayanan klasik devir şiirinde lirik, epik (destânî), dramatik (manzum tiyatro), didaktik, pastoral gibi konuya bağlı nazım türlerinin adları kabul görmüştür. Türk edebiyatının klasiği sayılan divan şiiri için açık olarak türlerden söz etmek kolay değildir. Bu şiirde genellikle garâmî (lirik) ve hikemî (felsefî-didaktik) diye bir tasnif yapılmıştır. Bir nazım şekli olan mesnevîler olaya ve kurguya dayandığı takdirde hikâyeye-roman türü içinde düşünülebilir. Bunun dışında bazı edebiyat tarihçileri şehrengiz, gazavatnâme, surnâme, sâkînâme, kıyafetnâme gibi mesnevîleri de birer edebî tür olarak nitelendirmişlerdir. Esasen bütün bu tür telakkisinin edebiyatta, Batılılaşma devrinde gelişen teorilerle beraber düşünüldüğünü de belirtmek gerekir.

Edebiyat türlerinin arasında özel bir yeri olan şiirin (mensur şiir ve şiir karakterindeki metinler dahil) ve göstermeye dayanan dramatik edebiyatın (tiyatro) dışındakiler anlatmaya bağlı edebî türlerdir. Bunlardan olay ve kurguya dayandıkları için aynı kategoriye giren roman, hikâyeye ve kısa hikâyeye, şiir ve tiyatrodan sonra teşekkül etmiş en eski edebî türlerdir. Deneme, fıkra, seyahatnâme, hâtıra, mektup ve edebî biyografi gibi türler ise daha geç dönemlerde birer edebî metin olarak gelişmelerini tamamlamışlardır. Son zamanlarda "anlatı" denilen, ancak hangi edebî türden olduğunda tereddüde düşülen daha karmaşık metinler de görülmektedir.

Güzel sanatlarda eserin kendi estetik değeri dışında bir hedefi olup olmaya-çağı konusu edebiyatta da tartışılmıştır. Hatta bu tartışmalar, hiçbir sanat alanında edebiyatta olduğu kadar sürekli gündemde kalmamıştır. Bunun sebebi, edebiyatın kullandığı malzemenin yani sözün ister istemez fikir dünyasına, dolayısıyla felsefe, din, ahlâk, toplum ve siyaset konularına açılmasıdır. Bu bakımdan edebiyatta "sanat sanat içindir" nazariyesi hemen sadece şiire münhasır kalmış, onda bile sınırlı bir nisbetin üzerine çıkmamıştır. Sanatın sanat için veya toplum için, ideal için bir vasıta olduğu şeklindeki iki zıt görüş hemen her devirde polemikçilerin konusu olurken asıl edebî eser bu iki uç arasında daha dengeli noktalarda kalmıştır. En saf şiirin bile, teşekkül ettiği çağın, toplumun ve çevrenin düşüncesini, inançlarını yansıttığı, buna karşılık en didaktik ve ideolojik mahiyetteki bir romanın, eğer roman yazma düşüncesiyle vücuda gelmişse estetik bir yapıya sahip olduğu muhakkaktır. Buna göre devirden devire değişse de edebî eserin bir taraftan kendi kuralları içinde zevke, duygulara hitap eden estetik bir yapısı ve ifade tekniği, diğer taraftan adına ister tema ister ana fikir veya tez densin bir mesajı bulunacaktır. Bundan dolayı edebiyatın estetikle beraber felsefe, din, ahlâk, psikoloji, sosyoloji, tarih gibi diğer fikir ve ilim alanlarına ilgisizliği düşünülemez. Ancak sanat değerini tamamıyla ihmal eden, apaçık güdümlü (angaje) bir edebiyat her zaman tenkide uğramıştır.

Aynı felsefî ve estetik görüşe bağlı veya işledikleri konular bakımından birbirine yakın sanatçılar belirli bir ad altında edebî mektepleri (ekol), topluluk-

ları oluştururlar. Bu ad kendileri tarafından konmuş olabileceği gibi daha sonraki devirlerde edebiyat tarihçileri veya tenkitçiler tarafından da verilebilir. Batı'da felsefî sistemler geliştikçe bunlara bağlı olarak yeni sanat görüşleri de ortaya çıkmıştır. Özellikle Avrupa Ortaçağı'ndan sonra Rönesans hareketleriyle beraber güzel sanatlarda yeni anlayışlar belirmiş, XVII. yüzyıldan itibaren arka arkaya birtakım sanat mektepleri ve sanatkar grupları teşekkül etmiştir. Her sanat mektebinin arka planında bir felsefî kültürün izleri vardır. Başka bir deyişle felsefî sistemler bir süre sonra sanat dünyasına yansımış ve sanat topluluklarını oluşturmuştur. Edebiyat mekteplerinin adları da çok defa bu sanat mektepleriyle paralellik göstermiştir. Felsefede akılcılık klasisizmi, idealizm ve spritüalizm romantizmi doğurmuştur. Pozitivizm realist ve natüralist romanla parnasyen şiire yol açmıştır. XIX. yüzyılın idealizmi ve sevgiciliği sembolizmin ortaya çıkmasını sağlamıştır. XX. yüzyılda değişik ülkelerin edebiyatlarında önceliklere göre daha kısa sürede görünüş kaybolan, yine felsefe ve sanat sistemlerine paralel neo-klasisizm, neo-sembolizm, empresyonizm, ekspresyonizm, dadaizm, fütürizm, sürrealizm, egzistansiyalizm, kübizm ve ünanimizm gibi edebiyat akımları veya grupların adları sayılabilir.

Edebiyatın, diğer sanat dallarında olduğu gibi hümanist veya millî olması da üzerinde durulmuş meselelerden biridir. Latin ve Grek kültüründen hareket etmiş olan klasik mektebin evrensel ve hümanist karakterine karşılık romantizmin Avrupa'da milliyetçiliğe dönüş demek olduğu bilinir. Bu çok net dünya görüşü dışında edebî eser, diğer güzel sanat dallarından farklı olarak dil gerçeğine dayandığından ister istemez millî bir karakter taşımaktadır. Konuyu milliyetçi edebiyattan yani ideolojik yönelden ayırmak şartıyla bir edebî eserin, hangi milletin diliyle meydana getirilmişse o milletin millî edebiyatı çerçevesinde sayılacağını kabul etmek yanlış olmaz. Bu eser bir tarafıyla, onu meydana getiren sanatkarın tesiriyle ferdi vasfını korurken bir tarafıyla da insanlığın ortak duygu ve düşüncelerini yansıttığı nisbette beşerî bir karakteri yüklenir. Değişik nisbetlerde de olsa hiçbir edebî eserin onu meydana getiren sanatkardan, çağının olaylarından ve özelliklerinden, bulunduğu toplumun me-

